

УДК 94(477-15-04):321,013"1939/2000"
DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.03

Дьякова О. В.,
кандидат історичних наук, доцентка кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7767-0756>

Топчій Д. С.,
студент історичного факультету,
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7946-9084>

ФОРМУВАННЯ ЗАХІДНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Метою даної роботи є висвітлення формування західноукраїнського кордону за радянських часів і в період незалежності України. Наукова новизна виявляється у дослідженні європейської дипломатії 1939-2009 рр., коли межа західного кордону України зазнавала змін. Аналізуючи ситуацію, що склалася у досліджуваному регіоні, можна зауважити, що формування західних кордонів сучасної України відбувалося протягом 70 років, з 1939 по 2009 рр. між лідерами країн у різні часи були укладені міждержавні договори, що стали основною базою для зміни рубежів України. Найбільш активно ці процеси відбувалися наприкінці 1930-х – 1940-ві рр. Кордон формувався за рахунок передачі певних площ територій сусідніх держав переважно мирним шляхом.

Ключові слова: Україна, Молдова, Румунія, Польща, Чехословаччина, СРСР, Німеччина, Європа, кордон, територія, дипломатія, військові конфлікти, міжнародний договір.

The purpose of this work is to highlight the formation of the Western Ukrainian border in Soviet period and during the independence of Ukraine. The methodological basis of the article is based on the principles of historicism, objectivity and systematization, using general scientific, special-historical and interdisciplinary methods such as: periodization, problem-chronological, comparative-historical, retrospective, diachronic and others. Scientific novelty is determined in the study of European diplomacy in 1939-2009, when the western border of Ukraine underwent changes. Analyzing the situation in the study region, the following conclusions can be drawn. The formation of the western borders of modern Ukraine took place over 70 years (from 1939 to 2009, interstate agreements were concluded between the leaders of the countries at different period of history, which became the main basis for changing the borders of Ukraine). These processes were most active in the late 1930s and 1940s. The border was formed due to the transfer of certain areas of the territories of neighboring states, mostly by peaceful means.

Keywords: Ukraine, Moldova, Romania, Poland, Czechoslovakia, USSR, Germany, Europe, border, territory, diplomacy, military conflicts, international treaty.

Постановка проблеми. Сьогодні кордон України і легітимність тих чи інших територій, що їй належить, викликають палкі дискусії не тільки в країні, але й далеко за її межами. Особливо делікатною ця політика є для західних регіонів. Сьогодні немає реальної небезпеки висунення територіальних претензій з боку західних держав. Але це не применшує актуальності подій 1939-2009 років, коли межа «рухалася» то на захід, то на схід.

Метою даної роботи є висвітлення формування західноукраїнського кордону за радянських часів і в період незалежності України.

Це питання досліджувалося вченими не тільки України, а й Білорусії, Угорщини, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, а також інших країн Європи і Америки. Натомість для перерахованих країн вивчення змін західного кордону України мало також важливе значення для висвітлення вітчизняної історії, зміни їх статусу в Європі та світі. Частково історіографічний аналіз аспектів даної проблеми висвітлено у роботах істориків Т. Гуменюк [Гуменюк Т. 2004], В. Рєпін [Рєпін В. 2011] та інших.

Формування західного кордону України відбувалося протягом 1939-2009 рр. Цей процес безпосередньо пов'язаний з переда-

чею територій сусідніх держав на користь України, яка в 1922-1991 рр. була однією з республік Радянського Союзу (Українська Радянська Соціалістична Республіка – УРСР).

Створена після Першої світової війни Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин не задовольняла багато європейських країн. Така ситуація в 1930-х рр. приводила до військових конфліктів, в ході яких крім інших вирішувалися й територіальні претензії сусідніх держав.

У 1939 р. уряд Радянського Союзу також вирішив змінити кордони, повернувши території, що колись входили до складу Давньоруської держави або Російської імперії. Початок експансіоністській політиці радянського уряду поклав відомий Секретний додатковий протокол до Договору про ненапад між Німеччиною і СРСР, підписаний 23 серпня 1939 р. [Год кризиса 1990: 603].

У цей же час йшли активні переговори між польським і французьким Міністерствами закордонних справ, а також велося жваве листування з приводу зриву підписання німецько-радянського Пакту про ненапад. Французька (а в її особі й англійська) сторона наполягала на співпраці між СРСР і Польщею проти німецької агресії [Год кризиса 1990: 589, 597-600]. Як відомо, Пакт про ненапад між Німеччиною і СРСР все ж таки був підписаний. У цій ситуації Англія вирішила підтримати Польщу, підписавши з нею Угоду про взаємодопомогу [Год кризиса 1990: 606]. Але на початку вересня англійці про свої обіцянки «забули».

При підписанні Пакту між Німеччиною і Радянським Союзом був також підписаний таємний протокол про поділ сфер впливу в Європі. До протоколу додавалася карта із зазначенням демаркаційної лінії, що проходила по лінії річок Нарва, Вісла і Сян [Документи внешней политики СССР 1992: т. 22, кн. 1, с. 632]. Уже в цей день підписаний між Німеччиною та СРСР Пакт про ненапад викликав занепокоєння урядів багатьох європейських країн. Від послів до Наркомату закордонних справ посипалися телеграми, в яких стояло одне питання: чи не розв'яже це А. Гітлеру руки для нападу на низку держав? [Документи внешней политики СССР 1992: т. 22, кн. 1, с. 633-646].

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу і до 12 вересня Вермахт вийшов за визначену демаркаційну лінію, захопивши територію до Львова. Така ситуація змусила уряд Радянського Союзу почати війну проти Польщі.

11 вересня був створений Український фронт під командуванням командарма 1-го рангу С.К. Тимошенко. 14 вересня війська отримали директиву Наркомату Оборони СРСР, згідно якої вони повинні були сконцентруватися на кордоні під кінець 16 вересня. Згідно з цим документом через два дні Кам'янець-подільська група військ Українського фронту повинна була заволодіти Станіславом (нині – Івано-Франківськ) і далі прямувати у бік Стрия та Дрогобича; Волочиська група військ повинна була рухатися до Львова, захопивши Буськ, Перемишляни, Бобрку; а Шепетівська група військ, опанувавши Рівним і Луцьком, повинна була рухатися до Володимира-Волинського [Архив Александра Н. Яковлева].

Інформація про початок військових дій була передана польському послу В. Гжибовському о 3 годині ночі 17 листопада, а о 6 годині ранку радянські війська перейшли кордон Польщі.

Цього ж дня у німецькому генеральному штабі обговорювали нову демаркаційну лінію, яка повинна була проходити у напрямку Сколе через Львів на Володимир-Волинський і далі на Білосток по Білорусії. Але радянська сторона наполягала на лінії, визначеній 23 серпня (Нарва – Вісла – Сан). 20 вересня А. Гітлер прийняв рішення, що демаркаційна лінія пройде по річках Пісса, Нарва, Вісла, залізниці вздовж р. Сан до м. Перемишля [Гальдер Ф. 1968: 127]. Тоді ж було домовлено, що німецькі війська відійдуть до місця своєї дислокації протягом 27 вересня – 3 жовтня [Гальдер Ф. 1968: 130]. Вже 28 вересня між Німеччиною і Радянським Союзом було підписано Договір про дружбу і кордон. До складу УРСР увійшли Східна Галичина і Західна Волинь. Кордон пройшов по лінії річок Пісса – Нарва – Вісла – Сан [Год кризиса 1990: 614; Макаруч В. 2010: 158].

4 жовтня було підписано додатковий протокол, в якому вказувалася точна межа між Німеччиною і СРСР. У документі озна-

чалися населені пункти, річки, канали та інші топографічні нюанси, аж до того, де проходять деякі ділянки кордону по річках. У загальних рисах межа пролягла по річках Ігорка, Пісса, Нарва, Брачіско, Західний Буг, Сан [Документи внешней политики СССР 1998: т. 22, кн. 2, с. 154-157; Макарчук В. 2010: 158].

У зв'язку зі зміною території Радянського Союзу була уточнена межа між Білоруською та Українською республіками. Слід зазначити, що з цієї причини між партійними керівниками УРСР М.С. Хрущовим і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою (БРСР) П.К. Пономаренком стався конфлікт з приводу розмежування республік.

ЦК КП (б) України вважав, що до складу республіки повинні були увійти міста Брест, Пружани, Столін, Пінськ, Луїнець, Кобрин і велика частина Біловезької пущі [Жирнов Е. 2019], що не влаштувало білоруську сторону. 19 листопада ЦК КП(б) Білорусії прийняв рішення про те, що кордон має пролягати між колишніми Мінською, Гродненською губерніями Білорусії та Волинською губернією України. Своє рішення білоруське керівництво обґрунтовувало національним складом регіону. Природно, що для остаточного затвердження розмежування і врегулювання спору М.С. Хрущов і П.К. Пономаренко приїхали до Москви. Під час переговорів з Й.В. Сталіним останній заявив, що запропонована українською стороною межа неприйнятна, адже в цьому випадку зникають області Західної Білорусії [Жирнов Е. 2019]. Також він указав на хитрість Н.С. Хрущова, який хотів отримати великі лісові масиви, котрих не вистачало в Україні. Далі Генеральний секретар ЦК ВКП(б) сказав: «Ми затвердили кордон, що в основному збігається з проектом товариша Пономаренка, але з деякою поправкою відповідно до побажань українців отримати трохи лісу» [цит. по: Жирнов Е. 2019]. 4 листопада Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про розмежування областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою», згідно з яким межа пролягла приблизно між Волинською і Рівненською областями УРСР та Брестською і Пінською

областями БРСР [Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1956: 31-33].

У 1940 р. до УРСР були приєднані Північна Бессарабія, Буковина. До цього вони входили до складу Румунії. Бажання приєднати до своєї держави Бессарабію радянський уряд зафіксував у секретному додатковому протоколі до Пакту про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом [Документи внешней политики СССР. 1992: т. 22, кн. 1, док. 485, с. 632]. Передачі цієї території передували переговори між Німеччиною, СРСР, Румунією та Італією, в результаті яких влітку 1940 р. деякі румунські землі були передані до складу СРСР [Мельтюхов М.]. Спочатку радянський уряд претендував тільки на Бессарабію. Однак, зрозумівши, що може отримати більше, висунув претензії й на Буковину та край Герца. Румунія, не бажаючи віддавати свої землі, звернулася за підтримкою до країн Балканської Антанти (Греції, Румунії, Туреччини та Югославії). Але влади цих країн порадили румунському уряду виконати вимоги радянського керівництва. У результаті до СРСР відійшли румунські території на схід від річок Прут і Дунай [Мельтюхов М.]. 28 червня на ці землі увійшли війська Червоної Армії. Кордон між УРСР і Румунією проліг по річках Прут і Дунай. 12 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про включення Північної частини Буковини та Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [Документи внешней политики СССР 1995: Т. 23, кн. 1, док. 295, с. 470; Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1956: 22]. В знак протесту Румунія розірвала відносини з англо-французькою коаліцією, вийшла із Ліги Націй та оголосила про вступ до гітлерівського блоку.

Примноживши свою територію, радянський уряд вирішив створити Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку (МРСР). Вона була утворена відповідно до Закону СРСР від 2 серпня 1940 р. [Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1956: 22]. Про формування нової республіки стало відомо дещо раніше і вже в другій половині липня поча-

лася робота по визначенню межі між УРСР і МРСР [Бузало В. 1992: 107]. В основу встановлення лінії розмежування між республіками був покладений національний аспект. Після трьох місяців узгоджень 4 листопада 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про розмежування областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Молдавською Радянською Соціалістичною Республікою», згідно з яким межа була прокладена приблизно по річках Прут і Дністер [Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1956: 22]. З того часу кордон між республіками не змінювався.

Попри мирний характер приєднання румунських земель відносини між країнами ускладнилися. І, коли почалася німецько-радянська війна, Румунія 22 червня 1941 р. разом з Німеччиною оголосила війну СРСР та окупувала не тільки Північну Бессарабію та Буковину, а й Вінницьку, Миколаївську, Одеську області УРСР і Лівобережжя Молдавської РСР.

Сьогодні можна припустити, що керівництво Німеччини пішло на поступки щодо територіальних домагань СРСР тому, що готувалася їх все одно анулювати, розв'язавши війну 1941 р. До речі, нацистський уряд Німеччини сподівалося на міжнародну ворожнечу, яка б допомогла перемогти Радянський Союз. Але розрахунок нацистів виявився помилковим. В результаті неймовірних зусиль радянського народу, вдалося перемогти у цій страшній війні. Звільняючи Західну Європу від нацистських агресорів, радянський уряд продовжив експансіоністську політику на Захід. У цей час Й.В. Сталіну доводилося зважати на позицію урядів Великобританії, США та Франції. Відомо, що питання про зміну кордонів у Європі обговорювалося у 1943 р. на Тегеранській конференції, де зустрічалися лідери трьох держав Й.В. Сталін, Ф. Д. Рузвельт і У. Черчілль. У 1945 р. керівники цих трьох країн зустрілися в лютому на Ялтинській і в липні-серпні на Потсдамській конференціях (правда, на останньому форумі вже в іншому складі: замість Ф. Д. Рузвельта був присутній Г. Трумен, а замість У. Черчілля – Е. Ден). Найбільш обговорюваною на цих трьох самітах була доля Польщі, а, значить,

і уточнення кордону із сусідніми державами, зокрема Радянським Союзом. Польський уряд у вигнанні вимагав повернути східні землі (креси). Але лідери трьох держав вирішили, що анексовані території залишаться за СРСР, а східна межа пройде приблизно по так званій лінії Керзона.

У 1945 р. до складу УРСР увійшло Закарпаття. До цього, як Підкарпатська Русь, ця територія входила до складу Чехословаччини (ЧСР). Ще в 1943 р. між урядами СРСР і ЧСР був підписаний договір, згідно з яким протягом 20 років обидві сторони зобов'язалися відновити кордони Чехословаччини до Мюнхенського договору 1938 р. [Мар'яна В. 2004: 27]. 26 листопада 1944 р. у Закарпатті було проведено перший З'їзд національних комітетів, на якому прийнято «Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [Мар'яна В. 2004: 83]. 29 червня 1945 р. було підписано Договір між СРСР і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну [Мар'яна В. 2004: 154], а Указом Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. була утворена Закарпатська область у складі УРСР [Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1956: 54]. Між країнами була встановлена межа, що пролягає по Тисо-Дунайській низовині і Карпатських горах на захід від річки Уж. 4 квітня 1946 р. с. Лекаровце було повернуто до Чехословаччини в обмін на м. Чоп (зараз це важливий пункт пропуску із Словаччиною та Угорщиною).

10 лютого 1947 р. між СРСР, Великобританією, США, Францією, Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією і Фінляндією був підписаний Паризький мирний договір. У рамках цього документа визнавалася лінія розмежування між Румунією та СРСР, що була встановлена в 1940 р. 23 травня 1948 р. Румунія передала УРСР острів Зміїний і частину земель у дельті річки Дунай [Паламарь Н. 2008: 176].

15 лютого 1951 р. був підписаний Договір між СРСР і Польською Республікою про обмін державними територіями [Паламарь Н. 2008: 176]. До Польщі відійшла частина Дрогобицької області, а до України – ділянка Люблінського воєводства. Таким чином у республіці з'явився Львівсько-Во-

линський вугільний басейн і покращилося залізничне сполучення. Однак населення, що перейшло до УРСР, переселяли в Херсонську і Запорізьку області, що, природно, викликало невдоволення людей [Кляшторна Н. 2011].

Після розпаду СРСР приєднані в 1939-1951 рр. території залишилися у складі України. У 1990-х рр. сусідніми державами були підписані договори про визнання існуючих на той час ліній розмежувань. Однак у 2000-х рр. деякі зміни відбулися в контурі українсько-румунського кордону. Уряд Румунії поставив питання про належність морського шельфу навколо острова Зміїний і виступив проти будівництва Україною судноплавного каналу Дунай – Чорне море в гирлі Бистре. Така позиція румунського керівництва була пов'язана, по-перше, з відкриттям на шельфі родовищ нафти та газу, а, по-друге, небажання втрачати монополію в судноплавстві. Для вирішення конфлікту румунський уряд 16 вересня 2004 р. звернувся до Міжнародного суду ООН з претензією на статус о. Зміїний (визначити цей географічний об'єкт як острів чи як скеля і чи можна на ньому вести господарську діяльність). При цьому були висунуті вимоги про зміну межі, «щоб вона починалася від останньої точки стику українсько-румунського кордону, слідувала вздовж 12-мильного територіального моря острова до умовної точки, яка нібито існувала в 1949 р., а від неї вже провести рівновіддалену від узбережжя обох країн лінію» [Остров Змеиный или пиррова победа Украины 2020]. Суд тривав майже 5 років. 3 лютого 2009 р. Міжнародний суд виніс вердикт, за яким питання статусу острова Зміїний було вирішено на користь України, однак шельф переданий Румунії, залишивши за Україною лише 12-мильну територію навколо острова. На південний захід від острова суд передав Україні ділянку навпроти Каркінітської затоки площею 2,3 тис. км². В результаті Україна втратила майже 80% спірних територій Чорноморського шельфу, багатих на поклади нафти та газу [Остров

Змеиный или пиррова победа Украины 2020].

Треба відзначити, що в українській історіографії термінологія щодо подій 1939-1945 р. змінювалася. За радянських часів цей процес називався «возз'єднанням», «визвольним походом», «тріумфом багатовікової національно-визвольної боротьби українського народу за об'єднання в єдиній державі» [Гуменюк Т. 2004: 45]. Українські історики діаспори вживали терміни «включення», «приєднання», «окупація», «анексія» [Гуменюк Т. 2004: 43; Макарчук В. 2010: 11-120]. У самій Україні відмова від радянської термінології й перехід на діаспорну почався наприкінці 1980-х рр. І вже у 2000-х рр. вітчизняні історики повністю перейшли на термінологію своєї діаспори.

У 2019 р. низка провідних вчених, серед яких і завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ А. Лисенко в одній зі своїх статей відзначали: «У сучасній вітчизняній (українській – Авт.) історіографії сформувалася консолідоване трактування "визвольного походу", "возз'єднання" Західної України з УРСР як безпосереднього результату "змови двох тиранів"» (Й. Сталіна та А. Гітлера – Авт.) [Віднянський С. 2019: 19]. На думку вчених, Й. Сталін і його оточення таким чином реалізували свої геополітичні плани, але «не наблизилися історично справедливого рішення "українського питання"» [Віднянський С. 2019: 19].

Висновки. Таким чином, формування західного кордону України проходило в основному дипломатичним шляхом завдяки переговорам уряду СРСР з європейськими країнами. До 1941 р. питання приєднання територій радянський уряд узгоджував з урядом нацистської Німеччини. Після перемоги над Німеччиною демаркацію кордонів в Європі вирішували не тільки лідери СРСР, Великобританії, США, Франції, а й глави тих держав, яких це стосувалося. Повоєнні процеси формування кордонів між УРСР і західними сусідніми державами проходив ще багато років.

ЛІТЕРАТУРА

Бузало В.Й., Дмитрієнко М.Ф. Встановлення кордонів між Україною та Молдовою у 1940 р. // Український історичний журнал. 1992. № 9. С. 106-121.

Віднянський С., Грицюк В., Лисенко О. Початок «Другої імперіалістичної війни» та «українське питання»: деякі дипломатичні, політичні, воєнні аспе-

кти // Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 4–24.

Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939-1942 гг. Военное издательство Министерства обороны СССР, 1968-1971: [1] Том I. От начала войны с Польшей до конца наступления на Западном фронте (14.8.1939 г. – 30.6.1940 г.) / Сокр. пер. с нем. А. Артемова, И. Глаголева и Л. Киселева под ред. и с пред. п-ка В. Дашичева. Москва: Воениздат, 1968. 512 с.

Год кризиса. 1938-1939. Документы и материалы в 2-х т. / Сост. МИД СССР. Москва, 1990. 555 с.

Гуменюк Т. І. Проблема «возз'єднання» Західної України з Українською РСР у сучасній історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник наукових праць. Київ, 2004. Т. 26. С. 41–53.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. Т. 22. Кн. 1. 1 января – 31 августа 1939 г. Москва: Международные отношения, 1992. 712 с., Том 22. Кн. 2. 1 сентября – 31 декабря 1939 г. Москва: Международные отношения, 1992. 688 с. Том 23. Кн. 1. 1 января – 31 октября 1940 г. Москва: Международные отношения, 1995. 752 с. Том 23. Кн. 2 (часть 1). 1 ноября 1940 г. – 1 марта 1941 г. Москва: Международные отношения, 1998. 448 с.

Жирнов Е. «Обрекло бы Беларусь на жалкое существование»: Как Брест пытались сделать украинским городом // Коммерсантъ. 2019. 1 октября.

Кляшторна Н. 1951 рік. Як Польща і УРСР востаннє обмінялися територіями // Історична правда. 2011. 20 серпня. – URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/> – Дата звернення 17.08.2020.

Макарчук В. С. Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны: Историко-правовое исследование / Пер. с укр. Образец В. С. Фонд «Историческая память». Москва, 2010. 520 с.

Марына В.В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. Москва: Новый хронограф, 2003. 304 с.

Мельтюхов М.И. Освободительный поход Сталина. – Режим доступа: <https://e-libra.me/books/436843-osvoboditel-nyu-pohod-stalina.html>. – Дата звернення 17.08.2020.

Остров Змеиный или пиррова победа Украины: По материалам «Украинской правды» – Режим доступа: <https://seosait.com/ostrov-zmeinyj-ili-pirrova-pobeda-ukrainy/>. – Дата звернення 17.08.2020

Паламарь Н.Г. Восстановление территории и формирование государственной границы СССР на западном направлении // Вестник Академии военных наук. 2008. № 4(23). С. 174-176.

Репин В.В. Советская, российская и украинская историография Бессарабской проблемы в отношении СССР и Румынии 1918-1940 гг. // Крыніцзнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 6 / рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 2011. С. 130–141.

Сайт «Архив Александра Н. Яковлева»: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1007714> – Дата звернення 17.08.2020

Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. Мандельштам Ю.И. – Москва: Гос. издательство юридической литературы, 1956. 500 с.

REFERENCES

- Buzalo V.Yi., Dmitriyenko M.F. (1992) Vsatonvlenyya kordoniv mizh Ukrayinoyu ta Moldovoyu u 1940 r. [Establishment of borders between Ukraine and Moldova in 1940]. *Ukrayins'kiy istorychniy zhurnal*. 9. 106-121 [in Ukrainian].
- Dokumenty vneshnity politiki SSSR (1992, 1998) *Documents of the USSR foreign policy. Vol. 22. Book. 1. January 1-August 31, 1939. Vol. 22. Book. 2. September 1 – December 31, 1939. Vol. 23. Book. 1. January 1 – October 31, 1940. Vol. 23. Book. 2 (part 1). November 1, 1940 – March 1, 1941* [in Russian].
- God krizisa. 1938-1939. Dokumenty i materialy [Year of crisis. 1938-1939. Documents and materials] (1990) v 2-h vol. / Sost. MID SSSR. Moskva. 555 s. [in Russian].
- Gumenyuk T.I. (2004). Problema «vozz'yednannya» Zahidnyy Ukrainy z Ukrayns'koyu SSR u suchasnyy istoriografii. *Istoriya Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty. Zbirnyk naukovykh prats'*. Kyiv. 26. 41-53 [in Ukrainian].
- Gallder F. (1968-1971). Voennyi dnevnik Ezhednevnyie zapisi nachal'nika General'nogo shtaba Suhoputnyh voysk 1939-1942 gg. [War diary. Daily records of the chief of the Army General staff 1939-1942]. *Voiennoie izdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR, 1968-1971*. [1]
- Vol. I. Ot nachala voyny s Pol'shey do kontsa nastupleniy na Zapadnom frontie (14.8.1939 g. – 30.6.1940 g.) [From the beginning of the war with Poland to the end of the offensive on the Western front] / Sokr. per. s nem. A. Artyomova, I. Glagoleva i L. Kisilyova pod red. i s pred. – p-ka V. Dashicheva. Moskva: Vaenszdat, 512 s. [in Russian].
- Klyashtorna N. (2020). 1951 rik. Yak Pol'shcha I USSR vostannye obmynalysya terytoriyamy [1951. How Poland and the Ukrainian SSR last exchanged territories]. *Istorigchna pravda. 20 serpnnya* [in Ukrainian].
- Makarchuk V.S. (2010). Gosudarstvenno-territorial'nyi stanus zapadno-ukraibskih zemel' v period Vtoroy morovoy voyny: Istoriko-pravovoye issledovaniye [State-territorial status of Western Ukrainian lands during the Second world war: Historical and legal research]. *Per. s ukr. Obrazets V.S. Fond «Istorigheskaya pamyat'»*. Moskva. [in Russian].
- Mar'ina V.V. (2003). Zakarpatskaya Ukraina (Podkarpatskaya Pus') v politike Benesha i Stalina. 1939–1945 [Transcarpathian Ukraine (Subcarpathian Rus) in the politics of Benes and Stalin. 1939-1945.]. Moskva: Noviy hronograf. 304 s. [in Russian].

Mel'tyuhov M.I. Osvoboditel'nyy pohod Stalina [Stalin's liberation campaign]. <https://e-libra.me/books/436843-osvoboditel-nyy-pohod-stalina.html> [in Russian].

Ostrov Zmeiniy ili pirrova pobeda Ukrainy: Po materialam «Ukrainskoy pravdy» [Zmeiny island or Pyrrhic victory of Ukraine: Based on the materials of Ukrayinska Pravda] <https://seosait.com/ostrov-zmeinyj-ili-pirrova-pobeda-ukrainy/> [in Russian].

Palamar' N.G. (2008). Vosstanovleniye territorii i formirovaniye gosudartvennoy granitsy SSSR na zapadnom napravlenii [Restoration of the territory and formation of the state border of the USSR in the Western direction] *Vestnik Akademii voetnykh nauk*. 4(23). 174-176. [in Russian].

Repin V.V. (2011). Sovetskaya, rossiyskaya i ukrainskaya istoriogeafiya Bessarabskoy problem v otnoshtnyakh SSSR I Rumynii 1918-1940 gg. [Soviet, Russian and Ukrainian historiography of the Bessarsabian problem in relations between the USSR and Romania 1918-1940.] *Krynitsaznavstva i spetsial'naya gistapychnaya dystsypliny: navuk.zb. Issue 6*. 130-141. [in Russian].

Sait «Arkhiv Alexandra N. Yakovleva» [Site «Archive Of Alexander N. Yakovlev»] Retrieved from: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1007714> [in Russian].

Vandel'shtam Yu.I. (1956) *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR. 1938 g. – iyul' 1956 g.* [Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. 1938-July 1956]. Moskva: Gos. Izdatel'stvo [in Russian].

Vidniais'kiy S., Hrytsiuk V., Lysenko O. (2019) Pochatok «Drugoyi imperialistichnoy viyny» ta «ukrains'ke pytannya»: deyaki dyplomatychni, polinychni, voieni aspekty [The beginning of the "Second imperialist war" and the "Ukrainian question": some diplomatic, political, and military aspects]. *Ukrayins'kiy istorychniy zhurnal*. 5. 4-24 [in Ukrainian].

Zhirnov E. (2019) «Obreklo by Belarus' na zhalkoye sushchestvovaniye»: Kak Brest pytalis' sdelat' ukrainskim gorodom [«It would condemn Belarus to a miserable existence»: How they tried to make Brest a Ukrainian city]. *Kommersant*. October's 1. [in Russian].

УДК 94(477):061.1"1959/1970"

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.04

Мартинова І. С.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
<https://orcid.org/0000-0001-7715-9245>

«ОРГАНІЗОВАНА ДРУЖБА»: СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ З НІМЕЦЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

Унаслідок прийнятих комуністичною партією рішень про посилення пропаганди радянського способу життя закордоном і залучення до цього процесу громадськості в радянській Україні наприкінці 1950-х – 1960-ті рр. було створено Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ). Воно мало обласні і міські відділення. Значний інтерес харківської громадськості до німецької мови і культури, наявність громадської просвітницької організації – Клубу друзів німецької мови (пізніше Клуб друзів НДР) зумовили створення у 1968 році Харківського міського відділення Товариства дружби з Німецькою демократичною республікою (ХМВТД). Діяльність Товариства відбувалася в рамках визначених статутом УТДКЗ і під контролем ідеологічного відділу обкому партії. Товариство складалося з колективних членів, серед яких були вищі навчальні заклади, підприємства, середні школи міста. «Клуб друзів НДР» був найактивнішим колективним членом ХМВТД і виконував більшість завдань, що стояли перед Товариством. Основними формами роботи були: зустрічі делегацій («потягів дружби») та окремих діячів культури, науки, техніки; проведення днів культури, урочистих зборів, присвячених річниці утворення НДР, вечорів німецької літератури, музики, театру; експонування виставок зарубіжних громадських організацій; шефська робота над студентами з Німеччини; відсилення закордон виставок, кінокартин, матеріалів для преси.

Пропагандистсько-ідеологічний аспект в діяльності Товариства був обов'язковим, що позначалося на тематиці зустрічей і екскурсій, але ж міжособистісне спілкування сприяло встановленню теплих людських відносин. Актив товариства намагався неформально підходити до виконання своїх обов'язків. Члени Товариства з задоволенням виконували свою роботу, спілкувалися з гостями з НДР у неформальних обставинах, своїми руками готували сувеніри, організовували вечори і концерти, готували доповіді на різні теми, листувалися з німецькими друзями. Для цього вони вчили і постійно вдосконалювали німецьку мову.